

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ “ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА “ПЕДАГОГИКА И УПРАВЛЕНИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО”**

Офелия Иванова Кънева

**УЧАСТИЕ НА ДЕЦАТА В ПРОЦЕСА НА ВЗЕМАНЕ НА
РЕШЕНИЯ - ПОЛИТИКИ И ПРАКТИКИ**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на
образователната и научна степен „доктор“**

Област на висше образование: *1. Педагогически науки*
Професионално направление: *1.1. Теория и управление на образованието*
Докторска програма: *Управление на образованието*

научен ръководител: проф. д-р Галин Борисов Цоков

ПЛОВДИВ, 2019

Дисертационният труд „Участие на децата във вземането на решения – политики и практики“ е обсъден на разширено заседание на катедра “Педагогика и управление на образованието” на Педагогически факултет – Пловдив, към Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ и е насочен за защита.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 28 февруари 2020 г. от 12:00 часа в Педагогически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Материалите по защитата са на разположение в Педагогически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, както и на сайта на автора Orphelia.live

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. АКТУАЛНОСТ И ЗНАЧИМОСТ НА ТЕМАТА

С осъзнаването на отговорността и мисията, която професионалистите, работещи с деца имат към бъдещите поколения, ясно се подчертава, че грижата за децата и възможностите, които биват създавани за тяхното развитие са движещата сила, която дава подтика да бъдат идентифицирани проблемите, да бъдат очертани перспективите и да бъдат намерени практически решения. Няма съмнения, че отговорът на въпроса защо участието на децата в процесите на вземане на решения е толкова сложно, трудно, диалогично, провокирано, санкционирано или желано, дава възможност както за научен, така и за обществен дебат, поради сложността на обсъжданата проблематика и етичните аспекти, свързани с нея.

Присъствието на децата в процес с нарастваща лична отговорност е само повдигане на ново социално и педагогическо предизвикателство. Вижда се и професионалният интерес към възможностите за стимулиране на способностите на едно дете, за утвърждаване на личността на младия човек и за акумулиране на нови подходи в контекста, както на позитивното образование и позитивното развитие, така и на управлението на процесите на микро и макро ниво в образованието, а и не само в него. Това са само част от научните предизвикателства пред настоящия труд. Разработката ще допринесе чрез анализите и изводите за обогатяване на научните обобщения и обществения дебат по проблемите, засягащи педагогическите, философските, правните и етични аспекти на детското участие и намирането на ефективни решения за осигуряване на адекватна защита на интересите на децата в съвременната образователна и социална среда.

Появата на педагогически и организационни новости, нарастването на самостоятелността на училището, повишаването на социалните изисквания, потребността от систематично обновяване посредством въвеждане на иновационни процеси, налагат нов подход към вътрешно-училищното управление и съуправление. Необходимостта от развитие на автономия на образователните структури е свързана с демократизацията и произтичащата от нея възможност за съуправление от страна на родители, общественост и ученици. В съвременния глоболизиращ се свят от училищното ръководство се очаква да създаде условия за промяна качеството на живот в училищната общност; да осигури подкрепяща, формираща, коригираща среда за всеки ученик; да привлече и мотивира като партньори всички заинтересовани страни – в т.ч. и децата. В този смисъл, за да бъде училището (а и не само) успешно, то следва

да планира, насърчава, оценява и подобрява участието на децата във вземането на решения.

2. ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ

За **обект** на настоящето дисертационно изследване се приема участието на децата/учениците във (процесите на) вземането на решения.

Предмет на дисертационното изследване са политиките, социалните, националните и педагогически практики на участие на децата в приемането на обществено значими решения.

3. ЦЕЛ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЗАДАЧИ

Цел на дисертационното изследване е да се разработи модел на участието на децата в приемането на обществено значими решения и да се предложат препоръки по развитие на образователни и управленски практики на това участие на различни нива и организации. Постигането на поставената цел е свързано с изпълнението на следните изследователски **задачи**:

1. Да се направи теоретичен анализ на същността и особеностите на философските, политическите, педагогическите и управленски аспекти на участието на децата във вземането на решения.
2. Да се анализира чуждестранният опит и традициите в българското общество по отношение на участието на децата във вземането на решения.
3. Да се проведе диагностично проучване с включване на ученици и други заинтересовани лица относно степента на участие на децата във вземането на решения в образователните организации.
4. Да се разработи и представи проект за изработване на модел (моделиране) на детското участие, включително и в образователните организации.

4. ХИПОТЕЗИ И ТЕЗА

Хипотеза 1: Предполага се, че участието на децата във вземането на решения се осъществява като практика само в отделни училища, а на системно равнище като съществуват сериозни проблеми, свързани с това участие.

Хипотеза 2: Допуска се, че основните проблеми, свързани с детското участие са обусловени от липсата на макро и микро образователни и социално-педагогически политики за детското участие, както и от недостатъчната подготовка на

педагогически специалисти за ефективното подпомагане на процеса на ученическото самоуправление и участието на децата във вземане на решения.

Теза: Детското участие във вземането на решения е проблем, който засяга всички основни компоненти на тяхното бъдещо развитие. Това го превръща във важен въпрос за нормалното и ефективно управление на обществените процеси (а не само в образованието), от което произтичат нови изисквания на социалните науки и на първо място на педагогическите. Последните в интегрирано и интердисциплинарно взаимодействие помежду си трябва да дадат адекватни теоретични и управленски подходи за по-нататъшното развитие на разглеждания проблем.

5. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Методите на изследване в дисертацията са теоретични, емпирични, статистически и социологически. За целите на изследването са използвани количествени и качествени методи и системен подход – теоретичен анализ и синтез, индуктивен и дедуктивен метод, сравнения, графични методи. За реализирането на поставените задачи е проведено и емпирично социологическо проучване, в което се използват разнообразни статистически методи.

II. СЪДЪРЖАНИЕ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е разработен в обем от 184 страници за въведение, три глави, препоръки, заключение и приноси; 138 страници приложения; 21 страници библиография; декларация за оригиналност.

В подкрепа на изложението са включени 38 фигури, 62 таблици, 2 схеми. Използваната библиография е представена от общо 313 източника, от които на кирилица (български и руски език) са 61, 196 са на латиница (английски, немски език) и 56 интернет източника. Приложенията са 12 на брой. Съдържанието е структурирано по параграфи, както следва:

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА. СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА ДЕТСКОТО УЧАСТИЕ

1.1. Философски, педагогически и управленски аспекти на участието на децата във вземането на решения

1.1.1. Детското участие и реформаторската педагогика

1.1.2. Детското участие във философията на вземане на решения

1.1.3. Място на взимане на решения в системата от науки

- 1.1.4. Основания за участие на децата във вземането на решения във философията на организациите, културата на организациите и философията на образованието
- 1.1.5. Инициативи, среди и правила за участието на децата във вземането на решения
- 1.2. Концептуална рамка на понятието детско участие
 - 1.2.1 Същност на детското участие
 - 1.2.2. Основни характеристики на детското участие
 - 1.2.3. Етика и стандарти за детско участие
- 1.3. Форми и практики на детско участие

ГЛАВА ВТОРА. ПОЛИТИКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА УЧАСТИЕТО НА ДЕЦАТА: МАКРОПОЛИТИКИ В БЪЛГАРСКИ КОНТЕКСТ И ПРИОРИТЕТИ В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ПОЛИТИКИ.

- 2.1. Преглед на детското участие в съвременната българска практика
- 2.2. Актуални национални политики
 - 2.2.1. Национални политики за участие на деца – нормативна рамка
 - 2.2.2. Форми на детско участие в България
 - 2.2.2.1. Съвет на децата
 - 2.2.2.2. Общински детски/младежки съвет
 - 2.2.2.3. Училищен/ученически съвет
- 2.3. Международен план на политиките за участие на децата в процеса на взимане на решения
 - 2.3.1. Организацията на обединените нации (ООН)
 - 2.3.1.1. Върховен комисариат по бежанците към ООН (ВКБООН)
 - 2.3.1.2. Организация на ООН за образование, наука и култура - ЮНЕСКО
 - 2.3.1.3. Фонд на ООН за деца – УНИЦЕФ
 - 2.3.1.4. Световна здравна организация (СЗО)
 - 2.3.1.5. Международна организация на труда (МОТ)
 - 2.3.2. Съвет на Европа
 - 2.3.3. Европейски Съюз
 - 2.3.4. Други международни обединения – АСЕМ
- 2.4. Детското участие в други страни

ГЛАВА ТРЕТА. ДИЗАЙН И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

- 3.1. Организация и методика на изследването
 - 3.1.1. Методология на изследването. Изследователски методи

- 3.1.1.1. Инструментариум на изследването
- 3.1.2. Характеристика на извадката на изследването
- 3.1.3. Ход и етапи на изследването
- 3.2. Анализ на резултатите от изследването
 - 3.2.1. Количественият и качественият анализ на въпросника за детско участие
 - 3.2.2. Социологически анализ на събраните данни
- 3.3. Предизвикателства, свързани с участието на децата в процесите на взимане на решения
- 3.4. Възможни решения за създаване на по-ефективен модел за детско участие
 - 3.4.1. Опит за моделиране на детското участие
 - 3.4.2. Проектиране на нормативна база относно детското участие (Проект на Наредба за критериите и стандартите за участието на децата)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ПРИЛОЖЕНИЯ

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. УВОД

Въведението обосновава актуалността и значимостта на темата на дисертационния труд. Дефинират се обектът и предметът на изследване. Формулират се изследователските хипотези, целта и задачите за нейното изпълнение. Посочват се методите на изследване.

2. ГЛАВА ПЪРВА. СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА ДЕТСКОТО УЧАСТИЕ

Фокусът в първа глава е концентриран върху представянето на теоретичните основания на същността и особеностите на детското участие. По този път се отива към постигането на цел № 1 на дисертационния труд.

Във връзка с реализирането на изследователската задача в първа глава се анализират основни понятия на изследването като същност и съдържание на детското участие, неговите основни характеристики и принципи, формите и практиките. Изведена е концептуалната рамка на понятието детско участие, както и правилата, по които то трябва да се осъществява, етикета и стандартите на процеса.

Главата се състои от 3 основни параграфа. В първия от тях се изясняват философските, педагогическите и управленски аспекти на детското участие във вземането на решения. Посочва се, че идеята и практиката за участие на децата и

учениците във вземането на решения възниква като продукт на реформистките педагогически движения и направления в края на XIX и началото на XX век, които се стремят към промяна на съществуващото възпитание, образование и специализация в училищата. Подчертава се обстоятелството, че сформираните движения са съвкупност от нетрадиционни педагогически възгледи, практики и институции **за промяна на съществуващото възпитание, обучение и социализация в училището**, базирани новаторски за времето си и актуални и до днес принципи като: тълкуването на детето и ученика като субект в процесите на обучение и възпитание, стимулиране на инициативността и предприемчивостта на учениците, свобода и самоуправление, образование за социална отговорност и демокрация. Разгледани са моделите на „новаторски училища“ на Джон Дюи, Овид Декроли, Александър Нийл и други, в които фундаменталните идеи за личното щастие, самоуправлението и демокрацията заемат централно място в концепцията за непрекъснато усъвършенстване на обществото.

Детското участие във философията на вземането на решения е концептуализирано посредством свеждането на въпроса до два проблема:

1. Какво може да се мисли за вземането на решения като цяло;
2. Какъв вид влияние има анализът върху философията за вземане на решения,

като отговорът и на двата проблема е центриран върху **рационалния избор** и съответстващото му **рационално поведение**. Последното се определя като „такова поведение, в което процесът на вземане на решения за неговата актуалност или в обозримо бъдеще, насоченост и форми се основава върху избори, **които водят до оптимално ниво на полза или друга удовлетвореност** за индивида – най-доброто **съчетание между ресурс и резултат**“.

Пак в същия контекст понятието за вземане на решения е определено като „курс на действие, съзнателно избран от наличните алтернативи с цел постигането на желания резултат“.

Важно място в разглежданата страна от теорията на решенията представлява класификацията на моделите за вземане на решения, като **нормативни, дескриптивни и динамични** и по-нататъшното им детайлизиране на основата на техния аналитичен капацитет, предимства и недостатъци за целите на конкретните изследвания.

В подпараграф 3 на параграф 1 се задълбочава анализът на теорията на вземането на решения като за тази цел се разглежда нейното място в **когнитивната психология**, в **организационното поведение**, в **мениджмънта** на организацията и в **теорията на игрите**.

Направена е класификация на управленските решения според определени критерии, в качеството на които могат да се поставят необходимостта, фазите на управленския цикъл, характеристиките на процеса, предназначението, резултата, естеството на задачите и проблема и т.н.

С оглед на решаването на първата от изследователските задачи, подпараграф № 4 на параграф 1 е фокусиран върху основанията за участие на децата във вземането на решения във философията на организациите, културата на организациите и философията на образованието. Философията на организациите е разгледано преди всичко като явление, функциониращо и обосновано на нейните закони, с помощта на които тя се структурира вътрешно и се стреми към хармонизиране с изискването на външната среда. Разгледани са три типа **закони: общи, специфични и единични**.

За разлика от философията на организацията, в която идеите за участието във вземането на решения се предполагат имплицитно, в културата на организацията те (последните) са изведени като градивен елемент в системата от ценности и поведения. По тази причина се отделя по-голямо внимание на **партисипативния тип култура**, който е базиран на идеите и процесите на участието във вземането на решения от възможно максимален брой служители на всяка организация.

Посочени са 13 отличителни черти на този тип култура, между които по-съществено значение имат демократичността във вземането на решенията, лидерството, основано на насърчаването на контактите и сътрудничеството, задълбочеността на дискусиата, отвореното взаимодействие, съвместната творческа дейност, откритата комуникативност и равен достъп до информацията и други.

Направена е разлика между изрично участие и скрито участие, като първото от тях се отнася до съзнателното и активно ангажиране на потребителя, а второто – за случаите, когато не е наясно с всичко, което е предмет на дискусиата.

Във връзка със задачата на изследването в разглежданата част са представени и анализирани някои по-важни техники и методи за вземане на решения, като: „за и против“, процеса на аналитичното йерархизиране, мултипленното критерийно вземане на решения, „плюс-минус и интересно“, мозъчната атака, методът

на Буридановото магаре, методът на разходите и ползите, дървото на решенията, анализът на Парето, методът на удовлетвореността и други.

Анализът на теоретичните основания за участието на децата във вземането на решения продължава с разглеждането на философията на образованието, в което най-развита в разгледания аспект е **либералната философия на образованието**. Нейните основни ценности са равнопоставеността и личната автономност, които по отношение на участието във вземането на решения се проявява в следните дименсии:

- Равен образователен шанс за всички
- Изявяването на спонтанността и активността на ученика при съобразяване с желанията, интересите и потребностите на учениците
- Свобода на избора
- Собствен кодекс на взаимоотношението в училище
- Себеизява и себеутвърждаване на ученика, без да пречи на другите
- Интегриране на граждански с лични цели на образование
- Култивиране на етични средства за постигане на собствени цели
- Свобода на сдружаване на учениците
- Специални задължения към малцинствата и различието
- Децентрализация на училищата
- Автономност и многообразие в образователните практики.

Другата школа във философията на образованието е **прогресивизма**, свързан с имената на Ч. Пирс и У. Джеймс, както и Дж. Дюи. Тя е оценена чрез приноса ѝ в разглеждането на училището и образованието в качеството им на основни двигатели на прогреса на обществото и в защита на правото на детето да поема отговорност.

Специфично място в разгледания параграф има темата за контрааргументите относно способността на децата да участват във вземането на решения, застъпена най-системно в работите на Катрин Франк, а също така и за митовете за детското участие и тяхното опровергаване. Чрез тяхното изложение и анализ в дисертационния труд се постига по-висока степен на системност и обосновааност на задача № 1 с допълнителни теоретични аргументи. Със същият замисъл и значимост за анализа на детското участие са разгледани 8те степени на тяхната активност при вземането на решения, като е посочено, че и при най-ниските нива на този процес детското мнение и присъствие е обективен факт, а самите форми на проявление могат да бъдат изключително разнообразни.

Във втори параграф е представена **концептуалната рамка на понятието детско участие**, която е изложена чрез категорията на самоуправлението. То се определя като състояние, при което **субектът и обектът на управление съвпадат и има такъв характер на процесите в обекта, явяващ се условно затворена система, при която няма непосредствен контрол над него**. В по-конкретните си прояви самоуправлението в обществото се реализира като **ученическо, което е форма на реализация на правото на участие в управлението на образователните организации и провеждането на образователния процес съвместно с педагогическите специалисти и ръководство**.

А детското самоуправление е формулирано като **осигуряване и подобряване на ефективността и координирането на ресурсите за реализация на правата, задълженията и отговорностите на децата и младите хора чрез обществените обединения**.

Друго важно понятие, което се въвежда в разглежданата част е **детско участие**, което описва включването на децата в **процеса на вземане на решения, които засягат живота им**. Чрез него те се насърчават и получават възможност да **изразяват възгледите си и да споделят мнението си по ключови въпроси**.

Правото на детското участие в дисертационното изследване е обосновано с помощта на позоваването на редица международни регламенти и организации и на първо място Конвенцията на ООН за правата на детето, практики на структури на ООН (като са разгледани 5 структури – ВКБООН, МОТ, СЗО, УНИЦЕФ и ЮНЕСКО), решения на Европейския Съюз и Европейската Комисия, регламенти на Съвета на Европа, други международни организации, неправителствени организации и други.

На основата на подробен анализ на решенията на международните организации са изведени много подробно стандартите за участието на децата във вземането на решения, които са седем на брой и е направена класификация на моделите на този тип активност на подрастващите, в зависимост от степента, в която те могат да имат възможност да участват в рамките на една инициатива. Тези три модела/подхода са посочени като:

1. **Консултативно участие**, когато възрастните инициират процеси за получаване на информация от децата, която може да послужи за промени на съответното законодателство. Този подход се стартира, ръководи и управлява от възрастни;

2. **Съвместно участие**, инициирано или от възрастни или от деца, при което деца могат да предизвикат както процеса на партньорството, така и резултатите
3. **Самоинициатива**, при която целта е да се даде възможност на децата да идентифицират и изпълнят своите собствени намерения, а ролята на възрастните се свежда до това да служат като фасилитатори, а не като лидери. А децата и младите хора да контролират процеса.

Чрез изследване на постановките в Конвенцията на ООН за правата на детето на World Vision (международна организация, работеща върху проблемите на благоденствието на децата) и на някои от най-известните автори по разглежданите въпроси (F. Parigi, Y. Yamada и други) в този параграф са изведени десет принципа на участието на подрастващите.

Приведени са система от показатели, които да отразяват резултатите от процеса на участието на **децата и на останалите заинтересовани страни** – родителите, местните общности и институциите.

Обикновено **етичните** въпроси са свързани с въпроси на човешкото благополучие или благоразположение. В контекста на етиката в детското участие, основно се възприема развиване на способността на практикуващите да виждат етичните измерения на проблемите, да отразяват въпроси, да вземат трудни решения и да могат да обосноват тези решения; и целомъдрено действие според отговорностите и задълженията си в процеса (това може да доведе до поведение в съответствие с професионалните принципи, насоки или правила на съответната форма на детско участие).

Етиката е съотносима към всички въввлечени в процеса на детско участие – в т.ч. политици, управленци, доброволци и прочее. За това е задължително и необходимо да бъде основана на **стандарти**, базирани на ефективен комуникационен обмен; моделиране на подходящо поведение към младите хора; доверие (между възрастните, младите хора; организации/институции, родители и пр.), желание на всяка от страните да отделя ресурси; и вяра в способността на младия човек да помага на самите млади хора да се научат да вземат морални решения и да предприемат ефективни действия.

В третия параграф на първа глава е направена **класификация на формите** на детското участие:

А: по географски обхват: международни, национални, регионални, местни, общностни.

Б: по възраст: с обхват на училищната възраст, с обхват на предучилищна възраст

В: по „подкрепяща“ среда: училищни, общински, бизнес, общностни

Г: по област на прилагане: за законодателни решения; за възпитателна дейност (в училище); за дейности на местно ниво; за неформално образование; за развитие на иновативни програми

Д: по степен на времева ангажираност на децата: еднократно; периодично (в т.ч. мандатно, сезонно); системно

Е: по въздействие: публични/формални; неформални

Ж: по обхват на участие: групови; индивидуални.

Теоретичното изследване на проблемите, поставени в първа глава завършва с изводи, по-значими между които са следните:

- Теоретичният прогрес в педагогиката, психологията, философията и управлението допуска и признава значимостта и възможността децата да участват във вземането на решения
- Осъзната и осмислена е ролята на детето като творец на собственото си развитие
- Участието на децата може и има пряко въздействие върху планирането и развитието на конкретни задачи, услуги, дейности и програми, стратегии и политики стандарти – едновременно се отнася до публични и лични казуси
- Включването на децата е жизнеспособна идея, която е продуктивна и с разрастващ се спектър на възможностите и предизвикателствата на теоретичния анализ в хуманитарните науки.

3. ГЛАВА ВТОРА. ПОЛИТИКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА УЧАСТИЕТО НА ДЕЦАТА: МАКРОПОЛИТИКИ В БЪЛГАРСКИ КОНТЕКСТ И ПРИОРИТЕТИ В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ПОЛИТИКИ

Обект на изследването във втора глава са политиките по отношение на участието на децата, както в Българския контекст, така и в приоритетите на международните политики. По този път в дисертационния труд се преследва постигането на изследователска задача № 2 - да се анализира чуждестранният опит и традициите в българското общество по отношение на участието на децата във вземането на решения.

В методологически план в изложението са реализирани два подхода (или два разреза) на разглеждане на актуалната проблематика. От една страна, предмет на

анализ са макро политики на България и на останалите държави и международни организации (в т.ч. междуправителствени). От друга страна се реализира, макар и изплицитно сравнение между активността и постиженията на официалните държавни институции, ръководещи въпросите за правото, отговорностите и участието на децата във вземането на решенията и на частно-публичните институции, работещи в същата област.

Целта на използването на тази привидна дихотомия е не само посочването на неизбежните различия в управленските и идейни практики и на тази основа търсенето на контурите на обща философия за управление и насърчаване на детското участие, но и определянето на мястото и напредъка на България в световната координатна система на практиките в тази област.

Вторият аспект на приложения подход рефлектира върху необходимостта от сравняване на относителните преимущества, както и на наличните дефицити в практиката на управлението на детското участие, в зависимост от йерархията в системата на държавното ръководство – централна власт, областна, общинска, местна, училищна и т.н., както и според формите на собственост – правителствени институции, частни формирания, неправителствени организации и други.

Използването на двата методологически подхода във втора глава е подчинено на постигането както на задача № 2, но така също и на останалите задачи на пихотезата и тезата на дисертационния труд. Особено до тези от тях, които са насочени към формулиране на практики и политики за повишаването на ефективността и стимулирането на инициативността от по-широко и резултативно включване на детето и подрастващите в определянето на собственото им бъдеще.

В параграф първи на глава 2 е направен преглед на детското участие в съвременната българска практика. Застъпва се твърдението, че въпреки нарасналия интерес и инициативи в последно време, **практиките са спорадични и липсват систематични действия, които да обхванат всички нива, сектори и политики**, и като ключов елемент за позитивни промени в бъдеще е посочена **промяната в нагласите** и разбирането по отношение на правата на децата и правото им на участие.

Историческият ракурс в тази част откроява основните стъпки, направени от българското общество и държава, започвайки от първия ученически парламент в България в началото на 90те години на XX век в Сливен, създаването на механизъм за детско участие от ДАЗД през 2011 г., решението за създаване на ученически съвети на ниво паралелка, клас, училище и на национално ниво през 2016 г.

Анализът на националните политики на участие на децата заема централно място в раздела за българската активност в разглеждания контекст. Изследвана е националната рамка и формите на детското участие като е структурирана на три основни равнища: Съвет на децата, общински детски/младежки съвет и училищен/ученически съвет. Докато първите два съвета функционират като **консултативни органи** съответно към централната и местната власт, училищния съвет е планиран и работи като орган на ученическото самоуправление, стремящ се чрез партньорство, сътрудничество и съучастие да създава училищна култура и да повишава ефективността на обучението и да се гарантира устойчиво развитие.

Като се посочва, че Република България е активен участник в защитаването на правата на детето, в изложението е направен подробен анализ на правната регламентация на тези права. Те са санкционирани не само в Конституцията на Република България, но и в многобройни закони, правилници и наредби, като: Закон за закрила на детето, Закон за училищното и предучилищно образование, Закон за здравето, Семейния кодекс и Кодекса на труда, както и в Националната стратегия за детето от 2008 г., Хартата за детско участие и други.

След изследването на българските практики и модели на детско участие в параграф 3 на втора глава обектът на внимание са **политиките** за участие на децата в процеса на вземане на решения **в международен план**, който е разделен на две части:

- В международните правителствени и неправителствени организации
- В отделните държави и предимно в тези с добри практики в разглежданата област.

Визирани са крайъгълните моменти в международен план, създаващи качествени промени в насърчаване процесите на вземане на решения от децата. Проследява се как ключови международни участници в политическия и обществения **международен план взаимодействат с академични среди и повлияват чрез сътрудничеството си за създаването на научна основа на детското участие.**

Чрез обстоятелствен исторически анализ се проследява активността на най-важните международни организации в конституирането на разкриването на законодателните инициативи и добри практики в областта на детското участие работата на ООН, Върховният комисариат по бежанците към ООН, ЮНЕСКО, УНИЦЕФ, Световната здравна организация, Международната организация по труда, Съвета на Европа, Европейския Съюз, Евро-Азиатския съюз, Африканския съюз.

Проследявайки регламентираната им дейност, както и активностите по отношение подкрепата на детското участие, се подчертава сходството в макрополитиките на международните организации. Включването на децата във вземането на решения и управлението на живота е с нарастващ приоритет за всички тях, начело с ООН. Но именно на база възискателния поглед в тази насока става ясно, че позицията на Европейския Съюз не е достатъчно активна, усилията на Евро-Азиатския съюз не са достатъчно системни, Африканският съюз има само симптоматични прояви, а Съветът на Европа има нужда от по-добре мотивирана мрежа от държави за успешното приложение на Инструмента за оценка на детското участие (представен надлежно и като приложение към втора глава). Осветлява се проявата на склонност към пасивно подминаване мнението на децата и институционалната инерция.

В четвърти параграф на втора глава се разглеждат политиките и практиките на детското участие в няколко отделни страни, като то е проведено чрез съчетаването на две самостоятелни фактора, влияещи върху тяхното развитие. От една страна се отбелязва присъствието на нормите и принципите на международните организации, а от друга – специфичните исторически традиции, действия на институционални и културно-психологически елементи.

Тази част от дисертационния труд преследва задача № 2, но е в тясна връзка с изпълнението и на задача № 4, както и с цялостната логика на изследователския подход. Обект на анализа са Великобритания, Зимбабве, Северна Ирландия, Ирландия, Нидерландия, Италия, Молдова, Словакия, Словения, Финландия и Франция. От проведеното изследване става ясно, че не е обособен географски модел на детското участие между отделните държави, не може да бъде отличено райониране по географски признаци на практиките на участието на младите хора в процесите на взимането на решения в която и да е от разглежданите държави. Също така, в сравнителен план, изпъква съвременността на българската практика по отношение на разглежданата тема.

Чрез реализирането на международния аспект на поставянето и развитието на проблема се налага обобщението на втора, че зачитането на богатото разнообразие от практики и форми в различните държави може да бъде добра **основа за международно обединение**, установяване на съюз в многообразието и обществената подкрепа по вертикала на функционирането на детското участие в международния мир.

В края на втора глава са формирани някои изводи като:

- Демонстрираното осъзнаване на жизненоважното значение децата да участват във всички процеси на вземането на решения, които ги касаят, от страна на държавите по света
- Наличието на предизвикателства по отношение на поощряването на децата за участие, усъвършенстването на правната рамка и статута за участие на децата, подготовката на специалисти и обществената подкрепа за процесите и т.н. В този ракурс от сериозно значение са проблемите за участието на децата под 13 години, както и на тези в неравностойно положение – децата с увреждания, отпадналите от училищата, децата-мигранти, от етническите малцинства и други
- **Обединението и хармонизирането на различните форми на детско участие все пак е нестандартно, нетипично и по-скоро рядкост** – не само на регионално и национално, но и на наднационално ниво
- Въвличането на гражданския сектор в различни форми за всяка страна е факт, но овластяването на гражданското представителство е **трудно проследимо и нестабилно**.

Направена е констатацията, че въпреки някои позитивни тенденции, са настъпили твърде малко промени в сферата на участието на децата в процесите на вземането на решения. В същия контекст би било препоръчително да се инфилтрират много повече от съдържанието на международното законодателство и стандарти в националната правна рамка на детското участие, която трябва да бъде хармонизирана както в йерархичен план, така и по линията на хоризонталните политики.

На база реализираният политически и правен анализ се посочва също така, че за ефективното функциониране на правната рамка в синхрон и хармония е необходимо **националното законодателство да се подпомогне с активни мерки, които да осигурят допълнителни гаранции за осъществяване на правото**. В тази връзка е направено предложението за възприемането на холистичен подход към проблемите на детското участие, който да осветли отсъствието на създадени механизми за зачитане мнението на децата при изработване и прилагане на политиките за тях. Подобна визия ще даде възможност да се допълнят конкретни закони (в България) - като Законът за закрила на детето, и да се създаде механизъм, пред който детските съвети към общините да си сътрудничат с комисиите за закрила на детето; както и Семейният кодекс да се допълни със задължения на родителите да консултират детето по всички въпроси, които го засягат. От друга страна, необходимо е в

Гражданският процесуален кодекс да се въведат в пълен обем гаранции за участието на детето в процеса, както и да се определи процесуалното качество на социалния работник и социалния доклад, предвидени в Закона за закрила на детето.

Цялостният законодателен преглед на международно и на национално ниво, обогатен с конкретни примери и препратки за подобряване на действителното състояние на разглеждания проблем, е един от приносите на дисертационния труд към практиката.

Изразена е препоръката да се създадат условия за директно отправяне на притесненията на децата към правителството, като се отстранят бариерите пред прякото участие в дискусиите по съответната тема.

4. ГЛАВА ТРЕТА. ДИЗАЙН И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Трета глава е насочена към постигането на основната цел на дисертацията и изпълнението на изследователски задачи № 3 и № 4. Съдържанието е структурирано в 4 параграфа, за да разгърне от една страна методическата палитра на диагностичното проучване, от друга страна да анализира статистически и социологически генерираните данни; на тази база, надграждайки анализа на теориите и практиките у нас и в международен план, да реализира проект за моделиране участието на децата в процеси на взимане на решения най-вече в образователните организации; и, надграждайки политическия анализ в страната и в международен план, да предложи подход за устойчивост на участието на децата в реалността чрез разработване на проект за обогатяване и интернализиране на нормативната база в България, с обвързаност с общностното законодателство (не само в Европа).

В първи параграф се определя методологичният подход на проучването, който е основан на количествени методи за събиране на първични данни чрез стандартизирани въпросници в две идентични езикови версии – на български и на английски език. Цели се измерване на реалното детско участие – както в страната, така и извън границите на България; както в образователната институция, така и в семейната среда, социалната и здравната сфера, административната среда, правораздавателната система, регулацията на реда, както и общественото пространство в лицето на медиите, но с основен акцент върху училищната среда. Обект на изследването са деца от България и извън България, от български и чуждестранен произход, на възраст от 7 до 18 години по отношение мнението им за участието им в

самия процес на взимане на решения. Възрастовата граница е съобразена с поставения акцент върху училищната среда.

Въведената организация на изследването подпомага анализа със своя характер на констатиращо проучване относно степента на участие на децата в процеса на взимане на решения, с основен акцент върху образователните организации, давайки възможност да се разкрие присъствието и функционалността на участието на децата в образователната институция, като същевременно насочва възможности за анализ на данни за ефективността на връзките за ръководство и сътрудничество; за въвличането на децата в представата за човешки ресурси на образователната институция, както и за мотивираността на участниците в процеса; разпознаваемостта на формите на детско участие и други.

Изследователският процес преминава през подготвителен етап; етап на същинско анкетиране; етап на обработка на резултатите и етап на представителен анализ.

За определянето на обхвата на самия въпросник се анализират голяма част от въпросниците, които Съветът на Европа използва при прилагането на Инструмента за оценка на детското участие, представен във Втора глава. От една страна се отчита значителният обем на съдържание, което тези въпросници представят, оценявайки това по-скоро като утежняващо за децата обстоятелство. От друга страна се обръща внимание на националните специфики, които въпросниците желаят да подчертаят, което по-скоро би ограничило универсалността на данните за приложение в образователната система по принцип. От трета страна, въпросниците на Съвета на Европа изискват изследовател да провежда анкетирането, което е оценено като частично ограничаващо възможността за независима изява на детското мнение обстоятелство. Всичко това повлиява на определянето на обхвата на използвания въпросник така, че той да бъде максимално оперативен за попълване за всяка ученическа възраст. Същевременно се оценява обстоятелството, че все пак някои деца може да изпитат затруднение в адекватното справяне с отговорите, поради което проучването все пак допуска съдействие и от възрастен, в случай на нужда – при преценка на самото анкетирано дете. Отвъд примерите и подходите, които Съветът на Европа прилага, въпросникът на проведеното диагностично изследването включва съдържание, което не се изследва от Инструмента за оценка на детското участие, нито от други открити изследвания на детското участие в България или в международен план.

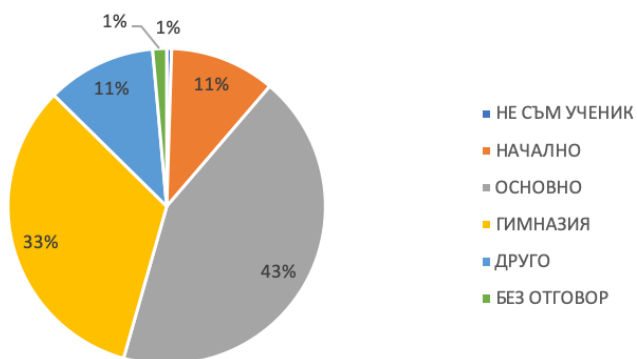
Вторият етап на изследователският процес - етапът на същинско анкетиране, включва разпространението на въпросниците на хартиен и на електронен носител на територията на шестте икономически области в страната, както и извън България. Разпространени са 2400 въпросника на хартиен носител в България, като 1810 от тях се попълват и в последствие анализират. Получени 67 отговора от английските версии на въпросника.

Третият етап, обхващащ обработката на резултатите, включва ръчна обработка на всяка анкета на хартиен носител за електронизиране на посочените данни. За статистически цели, отговорите са обработени и анализирани в SPSS и Excel.

Обработката и обобщаването на резултатите от проведените анкети обуславя провеждането на етапа на представителния анализ, описан във втори параграф на трета глава от дисертационния труд. Тук се представя както количествения, така и качествения анализ на резултатите.

Разпределението по пол е сравнително равномерно в статистическата извадка, поради което се приема, че резултатите по пол нямат значими разлики в отговорите, и в анализа са търсени и се показват данни по възраст и/или по вид учебно заведение (в голяма степен възрастта определя в какъв тип училище е детето). Най-

ВЪПРОС 3: В КАКВО УЧИЛИЩЕ УЧИШ?

много отговори постъпват от основните училища в България – 43 %, следвани от гимназиите – 33 %, 11 % от друг тип училище, 11 % от начално училище. Почти 1 % от анкетираните посочват, че не са ученици и 1 % не посочват отговор.

През призмата на ресурса, произтичащ от социалните взаимоотношения, който е инвестиция в обществени отношения с очакване на възвръщаемост, се реализира и социологическият анализ на базата отговори - участието на децата като ресурс на общественото развитие и на възпитателен потенциал.

От проведения анализ става ясно, че училищната среда е втората по-важност (след семейната) за децата (Въпрос 4). Децата я усещат за важна и е релевантно за тях да имат правото да участват в процесите на взимане на решения. Поради тази причина фокусът на анализа е поставен предимно върху тези две среди, а

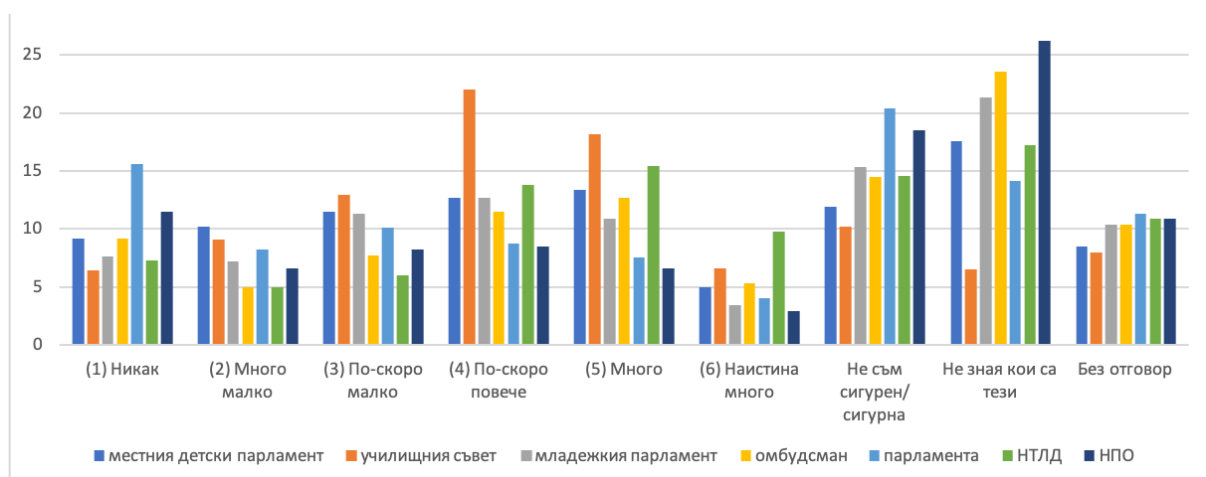
останалите се следят само като референт. Основният бенчмарк е семейството/родителите.

Децата посочват, че възрастните са склонни понякога да изслушват (39,8 %) и взимат сериозно гледната точка на младите хора. Като цяло, данните са с превес към положителното отношение като отговори „винаги“ и „през повечето време“ са далеч по-често давани от „никога“ и „почти никога“. Специфицирайки по-дълбоко „възрастните“ (Въпрос 5), изследването се интересува от родителите, учителите, здравните работници, социалните работници, представителите на съдебната власт, полицаите, медиите, общинските и министерските служители. Става ясно, че ролята на родителите е тази, която младият човек възприема с най-голяма важност и най-прецизно оценява взаимоотношенията дете-родител. С приложена социологическа вискателност в анализа става ясно, че родителският критерий е еднозначно валиден за всички възрастови групи, но този на учителите намалява с нарастването на възрастта на детето

Прави впечатление, че много от анкетираните са избрали да не дават отговор за всяка категория възрастен, като масово това се наблюдава при оценката на социални работници; съдии, прокурори и адвокати; както и за служители в министерства. В същите тези категории (когато е отговорено) превес взимат отговорите „не съм сигурен/сигурна“, като в това обобщение могат да се добавят и категориите на медиите и на общинските служители.

Въпросникът разгръща и разширява обхвата на интерес към участието на децата във вземането на решение, като локализира обичайните места за децата – семейството, училището, квартала и т.н. (Въпрос 6). Тенденциите в отговорите отново подчертават водещата позиция на семейството и училището. Проследени като тежест по възрастови категории, обаче, са видни вариациите при най-малките и най-големите ученици в училището; влиянието отслабва във възрастта 10-12 и 13-15 години. Данните за семейството отново остават стабилни, независимо от възрастовата група. Влиянието в обичайната среда на пребиваване – квартала – нараства пропорционално с нарастването на възрастта на детето

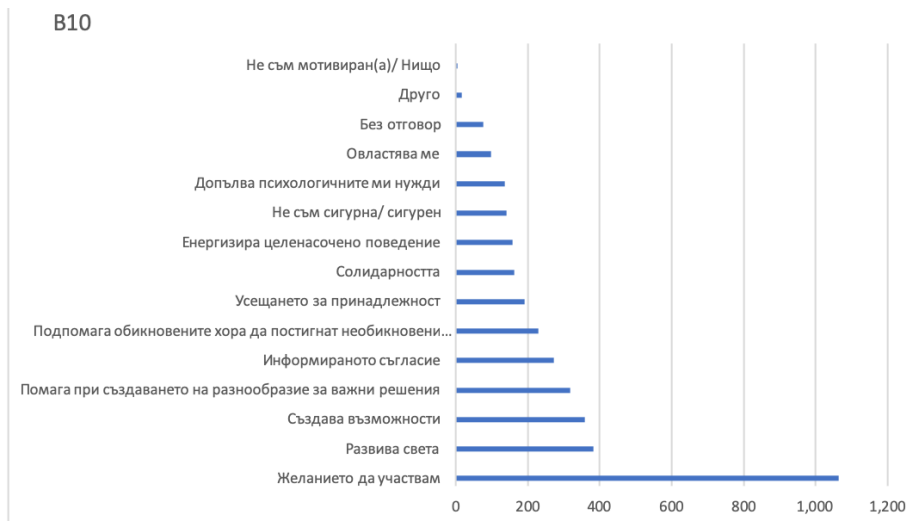
Въпросникът се интересува и от мнението на децата за активната роля на възрастните (Въпрос 7) като представя света на възрастните в комбинация от личности и институции, но същевременно включва само тези обекти, които могат да бъдат признати в пряка връзка с участието на децата във взимането на решения – парламент, омбудсман, неправителствени организации, националната телефонна линия за деца 116111 от една страна, а от друга страна онези ученически формирования, създадени с пряката инициатива и/или намеса на възрастния – местния детски парламент, училищния съвет, младежкия парламент. Прави впечатление, че резултатите са

равностойни като разпределение и за трите посочени организирани форми на детско участие във всички 9 възможни нюанса на отговора. Поради това би могло да се възприеме, че **за отговарящите няма значение конкретната форма на организираност, има значение същността на процеса.**

В рамките на политическия анализ на втора глава се посочи, че правителствените (на национално и международно ниво) и неправителствените организации играят голяма роля в осигуряването на необходими условия и информация за детско участие. Същевременно **представените до тук резултати подчертават различният поглед на децата в това отношение:** освен създаване на механизми, среда и насърчаване на участието, не бива да се смята, че наличието на представители на деца в определени институции, форуми и/или други места за формиране на политики и вземане на решения е достатъчно условие за гарантиране на участие. Участието трябва да бъде реално, изпълнено със съдържание и зачитане от самите възрастни и институциите, които те представляват. Отговорите подчертават, че присъствието на деца не е участие. Демонстрират слабото познаване на възможностите и формите за участие и правото на децата гласът им да бъде чуто по въпроси, които ги засягат.

Разширявайки и задълбочавайки обхвата на изследователския интерес, се търси мотивираността за участие при вземане на решения и мотивационните двигатели

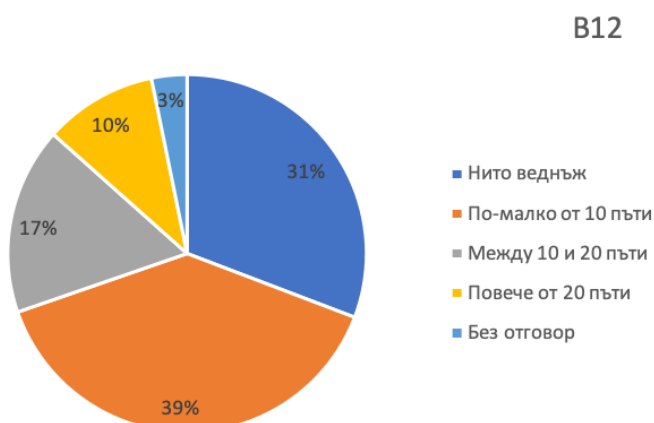
на младите хора (Въпроси 9, 10, 11).

Резултатите категорично подчертават активната позиция на младия човек по отношение на участието; отличава се

силното желание на младия човек да участва по принцип – с превес над всички отговори (58,8 %), следвано от възможността да участва в развиването на света (21,2 %) и да е част от създадените възможности (19,8 %), да е информиран (15 %). В този дух са и отговорите да подпомага с различна гледна точка решаването на важни казуси (17,5 %), да прави добро (12,7 %). Едва 0,2 % от отговорилите 1810 души посочват, че не се чувстват мотивирани.

Социологическият анализ показва, че във възрастта между 13 и 15 години има спад на категоричната мотивираност за участие (19 %), докато при най-големите ученици се подчертава готовността за участие (32 %). Като цяло, прави впечатление, че едва около 1/3 от отговорилите са се възползвали от правото да впишат лична позиция и конкретно мнение. Фактът може да бъде отчетен като **сигнал за липса на диалог и участие в процесите на вземане на решение.**

Продължавайки да изследва ситуацията на анкетираното дете, въпросникът се интересува от настоящето в обичайната му за пребиваване среда – училището. Въпрос 12: „През настоящата учебна година **колко пъти** твоето мнение бе поискано и взето предвид за дейностите в твоето училище?“ дава и допълнителна информация

от различна гледна точка на търсеното във въпроси 8, 6 и 5. Категоричността на респондентите е показателна: „нито веднъж“ (30,8 %) и по-

малко от 10 пъти (38,9 %) са повече от 2/3 от всички отговори.

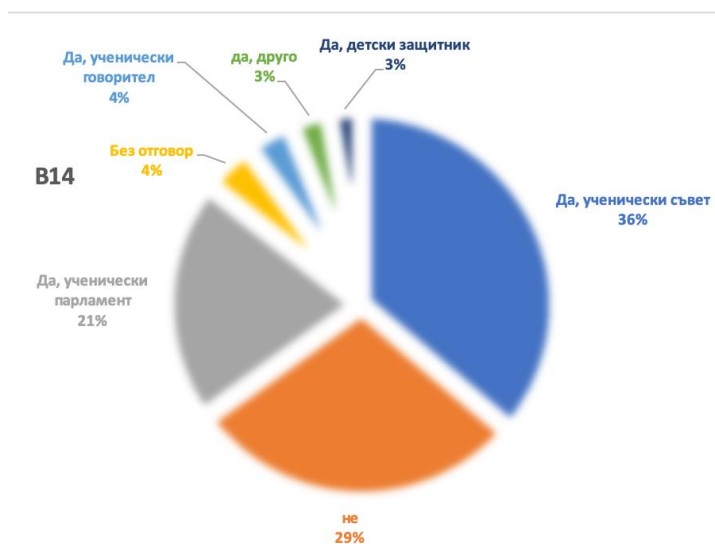
Едва 1/10 от анкетираните посочват повече от 20 пъти, което приведено към продължителността на учебната година е средно 2-3 пъти/месечно.

Задълбочавайки интереса в училището (Въпрос 13), фокусирайки се върху интереса на педагозите от мнението на децата, се осветлява обстоятелството, че едва по-малко от 1/10 от анкетираните отговарят „всички“, а 64,8 % от отговорите посочват „ниито един“ и „между 1 и 5“ – 38,9 %.

В рамките на първа глава на дисертационния труд е представено нарастването на самостоятелността на училището, потребността от систематично обновяване посредством въвеждане на иновационни процеси, които да наложат нов подход към вътрешно-училищното управление и самоуправление. Видно от данните, посочени до тук, **според детското мнение училищната среда не демонстрира съществена чувствителност към иновативните възможности, свързани с детското участие.**

В съвременния глобализиращ се свят от училищното ръководство се очаква да създаде условия за промяна качеството на живот в училищната общност; да осигури подкрепяща, формираща, коригираща среда за всеки ученик; да привлече и мотивира като партньори всички заинтересовани страни – в т.ч. и децата. В този смисъл констатиращото проучване се интересува дали в училище има форма за организиране на децата, която помага мнението им да се изразява, да бъде чуто и да се уважава, като същевременно цели да констатира наличието и видовете организирани форми за насърчаване, подобряване и реализиране участието на децата във вземането на решения.

Фактът, че 1/3 от отговорите констатира липсата на каквато и да е форма в училището, а останалите 2/3 посочват повече от 5 възможни форми се обвързва пряко с хипотеза 2 на настоящата разработка, а именно: *участието на децата във вземането на решения се осъществява като практика само в отделни училища; на системно равнище съществуват сериозни проблеми, свързани с това участие.*

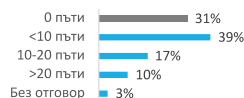
Като цяло, анализите на данните на проведеното емпирично изследване потвърждава хипотезите, че **участието на децата при вземането на решения е ограничено и няма установена стандартна практика по този въпрос.**

При първоначален поглед положителните отговори изглеждат високи, но това е само при въпросите, които питат за мнения на декларативно ниво (т.е. само като усещане), а на практика се вижда, че делът на децата, които потвърждават, че в училище има такива практики, е нисък.

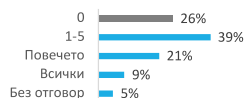
Поставени на общ подиум, данните от изследването за степента на участие на децата във вземането на решения в образователните организации подчертават недостатъчната подготовка на педагогическите специалисти за участието на децата като ресурс на общественото развитие и на възпитателен потенциал. Графично тези данни имат следния изглед:

Какво се случва на практика в училище...

Пъти, в които детското мнение е взето предвид

Брой педагози, които се интересуват от детското мнение

Организации, подпомагащи изразяването на детското мнение

Досегашен опит с участие при вземане на решение

Основните наблюдения по социологическите данни могат да бъдат обобщени така:

- Децата на възраст между 7 и 18 години (посещаващи училище) считат, че за тях е важно да участват във вземането на решения най-вече когато са със семейството си или в училище. Само 2 % споделят, че участието им във вземането на решение в тези среди не ги касае, а за останалите очевидно е важно. За сравнение, между 18 и 30 % споделят, че участието във вземането на решения в други общности (като при социални работници, в полиция, при журналисти, съдии и прокурори) не се отнася за тях.

- Като цяло около 40 % от учащите деца споделят, че тяхната гледна точка се взема винаги или през повечето време на сериозно от възрастните хора (независимо от общността). Делът на децата, които споделят, че тяхното мнение винаги се взема на сериозно абсолютно винаги е по-нисък сред учащите в пубертетна възраст (13-18 години) в сравнение с по-малките деца (до 13 години).
- Около 64 % от учащите споделят, че те биват в повечето време или винаги изслушвани от своите родители, а 56 % споделят, че биват изслушвани със същата честота от своите учители. Докато относно честотата на изслушване от родители няма значителна разлика в отговорите на децата от различните възрасти, то честотата на изслушване от учители е значително по-ниска при учениците на възраст над 13 години, сравнено с по-малките такива.
- Най-познатата организация, която според децата трябва да се грижи и защитава техните права е Училищния съвет и поради тази причина най-много вярват на тази институция, че нейна функция е именно това. Няма значими разлики в нагласите относно функциите и вярата в Училищния съвет между децата на различни възраст.
- Децата изразяват силна мотивираност и готовност да участват в процесите на вземане на решения като основен двигател за това е тяхното собствено желание да участват (59 %), за да могат да развият света (21 %) и да създават възможности за подобрене (20 %). Освен това смятат, че разнообразието от мнения при вземането на решение (18 %) е важно за самия процес и имат силно желание да допринасят със своето участие.
- През последните 12 месеца обаче децата предимно са били окуражени от своите родители (70 %). Едва половината споделят, че учителите са извършили това действие.
- И на практика в училище около 1/3 от учениците споделят, че тяхното мнение никога не е вземано предвид и нито един от учителите не се интересува от тяхното мнение.
- Само половината от учениците потвърждават, че поне веднъж са имали опит с вземането на решение.

Резултатите, разбити по пол нямат значими разлики в отговорите, което само потвърждава универсалността на темата за учениците, нейната всеобхватност и адекватност спрямо един от основните дялове на участниците в образователния процес - децата. Присъствието на младите хора в процес с нарастваща лична отговорност е само повдигане на ново социално и педагогическо предизвикателство. Данните демонстрират сериозна основа за развиване на професионалния интерес към

възможностите за стимулиране на способностите на едно дете, за утвърждаване на личността на младия човек и за акумулиране на нови подходи както в позитивното образование и позитивното развитие, така и на ниво управление на процесите в образованието (а и не само в него). Като мениджърска основа, намирането на ефективни решения за осигуряване на адекватна защита на интересите на децата в съвременната образователна и социална среда е обоснована с представените данни. Същите още веднъж осветляват навременността и категоричността на ангажимента в управлението на образованието по отношение на включването на децата в процесите на взимане на решения.

Ако констатираните данни се обвържат с проведения теоретичен анализ от първа глава, би могло да се заключи, че училището може да бъде фактор за обществения прогрес и за ползването на прагматизма като универсален прогресивен метод за решаване на проблеми. За целта, е необходимо да се насърчава изследователската интелигентност, инструментализмът, либерализмът, застъпничеството за демокрация – т.е. подготовка на младата личност за свободно изразяване на мнение така, че да формира качествено обществено мнение.

Обвързвайки констатираните данни с проведения анализ на политиките и практиките във втора глава, може да се потвърди, че инертните реакции на институциите демотивират децата и ги карат да се отдръпват от правото на участие. Степента на реално вслушване и ангажимент да се даде необходимото внимание на позициите, изказани от децата все още трябва да бъде подобрявана и институциите да бъдат обучавани и насърчавани за изграждане на тези партньорства и за създаване на пространство и ефективни възможности за детско участие. Но, както многократно се посочва, капацитетът на децата също следва да бъде развиван и насърчаван в ефективно партниране, адекватно и ефикасно овладяване на пространствата за участие в процесите на взимане на решения.

Трети параграф на трета глава осветлява предизвикателствата, свързани с участието на децата в процесите на взимане на решения, надграждайки и насочвайки в продукт теоретичния, политическия и емпиричния анализ, реализирани в рамките на дисертационния труд. Фокус се поставя върху местната власт, в т.ч. на ръководствата на отделни институции на местно и регионално ниво; училищата; разбирането на детското участие; представителността на участниците; институционалните процеси, както и различна гледна точка към Конвенцията за правата на детето на ООН. На база представените предизвикателства, се извежда твърдението, че педагогическата теория

и практика, администраторите на местните общности, социалните работници, обществените защитници и много други могат да бъдат само намек за новата професионална учебна програма, пред която академичният свят е предизвикан да се изправи и да намери отговори; от съществено значение е да се създадат ясни индикатори за построяване на качествени, устойчиви, ефективни и ефикасни взаимоотношения. Подчертава се, че своеобразни стълбове в това отношение могат да бъдат нормативни актове с ясна структура за стимулиране процесите по ангажиране на децата и възрастните в съвместно взимане на решения; изграждането на мрежа от опорни точки, по които професионалистите да могат да се ориентират; създаване на система от определения и дефиниции, по които професионалистите да изграждат конкретни структури за участие на децата в процесите на взимане на решения, както и разработването на правила за мониторинг и контрол.

Четвърти параграф надгражда изведените до тук продукти на анализ и изследване и представя възможни решения за създаване на по-ефективен модел за участие на децата в процесите на взимане на решения. Самият параграф представя в първи подпараграф Опит за моделиране на детското участие, а във втори подпараграф проект на Наредба за критерии и стандарти за участието на децата.

Възприемайки класификацията на формите на детското участие, изведена като принос в първа глава на дисертационния труд, изследването търси създаването на мрежа от взаимовръзки, ползи и слабости при въвличането на институции, професионалисти и деца. В тази мрежа се интегрират категории за необходим ресурс и критерии за успех (като, например, форма на вътрешен мониторинг), за да се даде в обхвата на един поглед точна и ясна ориентация на всеки субект, ангажиращ се със създаването и/или насърчаването на детското участие. Мрежата дава възможност на всеки професионалист или млад човек да определи позицията си спрямо заобикалящата реалност; да прецени плюсовете и минусите при избор на определена форма на детско участие за съответната среда, в която пребивава; както и да внедри собствен принос така, че участието да бъде наистина принадлежащо на ситуацията, в която се осъществява и на участниците, с които се реализира, без да губи структурираност и принадлежност към избрания генерален модел/форма. Създадената мрежа е представена в оперативна таблична форма и представлява **Опит за моделиране на детското участие**. Моделът е резултат от множество вътрешни дейности и за това в оперативен ред се дава възможност работният процес да следва оптимално изпълнение така, че да се подобри ефективността от приложението им в

най-добър краен резултат. Моделът включва базисно хоризонтални и йерархизирани елементи, като хоризонталните са:

1. Форма на изява на мнението на децата – групов формат, индивидуален говорител или смесен формат;
2. Географско позициониране – в рамките на класа, училището, града, страната или другаде;
3. Възрастов обхват;
4. Честота на дейностите – за еднократна кампания, за период (мандат), системно,

а, вертикалните са:

1. Форма на съгласуваност сред участниците – по възраст, по гласувано доверие;
2. Форма на контакт с външни за конкретния модел адресати – идентифициране на представителни лица и мандат на представителността.

Моделът осигурява координация в дадена организационна и техническа среда, в т.ч. и взаимодействието с други организации, като систематизира информация за категориите форми на детско участие, ползите за децата, за учениците, за ръководителите на образователни институции, за учителите, както и за самото училище, за слабостите на въвлечените страни и за необходимия ресурс. Добавят се данни за примерни приложения с цел ефективно въздействие на информацията при интериоризирането ѝ от отделните професионалисти, а и млади хора. Добавят се и индикатори за измерване на успеха като допълнителни практични отправни точки.

Ориентирането в разнообразните възможности за участието на децата в процесите на взимане на решения, както и мотивацията за реализирането на правото на детето да участва е необходимо условие, но не достатъчно, за да бъде детското участие качествено, устойчиво, ефективно и ефикасно. Необходимо е още усъвършенстване на подготовката, издаването и прилагането на нарочен регламент, който да позволява изграждането на конкретни структури, разработването на правила, норми, критерии и стандарти за участие, както е представено в подпараграф 2 на четвърти параграф от трета глава. Обвързвайки анализа на правната рамка, реализиран във втора глава на дисертационния труд, се предлага проект на **Наредба за критериите и стандартите за участието на децата в процесите на взимане на решения**. Отчита се водещия интерес на детето, но се отбелязва обстоятелството, че децата растат в свят на възрастни и в тази връзка правилата, нормите и порядките не бива да бъдат отричани от която и да е подкрепяща детето професионална система. В противен случай конфликтът ще бъде обективно заложен и на личностно, и на общностно равнище,

което обезсмисля отговорността на възрастните пред напредъка на децата. За това регламентите на предлаганата Наредба следват принципите на **необходимост, обоснованост, предвидимост, откритост, съгласуваност, субсидиарност, пропорционалност** и **стабилност**. Мотивите за разработването на Наредбата се основават на **причините** (възприемането на мерки на национално ниво), **целите** (изграждането на конкретни структури, разработването на правила, норми, критерии и стандарти за участие), **необходимия ресурс** (възможност самите деца да идентифицират факторите, оформящи бариерите); очакваните **резултати** (условия на децата да дадат принос в политическия и обществен дневен ред без да бъдат възпрепятствани); **съответствие** с правото на Европейския съюз (Договора от Лисабон). Предлаганата структура включва общи разпоредби, особени разпоредби и допълнителни разпоредби. Особените разпоредби се оформят в подразделения на устройствени разпоредби; процесуално-правни разпоредби и наказателни разпоредби. Наредбата разписва и създаването на **Фонд „Иновации за деца“**, който да подкрепя насочени към бъдещето („за деца“) проекти, за да се осветлят реални възможности за устойчиво развитие от една страна, а от друга страна да действа като инструмент за различен диалог държава-частни организации-обществени организации-индивиди.

Чрез устройването на специфичен регламент се създават условия за възползване от интелекта на младата личност в равностойна тежест с натрупания опит и физически усилия на възрастния, като се прекрати целенасоченото саботиране на възможността интелектуалната мощ, освободена от възрастови характеристики, да допринася за благополучието на съвременната училищна общност (и не само).

Акцентът върху обезпечаването на правото на децата сами да участват в определянето на своето бъдеще и върху посочването на конкретните форми, в които този процес трябва да се развива е допълнителен принос към стандартите на съвременното образование и към механизмите на комуникиране между управляващи и управлявани в условията на нараснали възможности и самочувствие на съвременното дете.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основата на задълбочения теоретичен анализ, анализа на политиките на международните организация по отношение на детското участие, сравнителния преглед на добрите практики за участие на деца във вземане на решения в различни

държави и резултатите от проведеното диагностично изследване се правят 6 основни извода в дисертационния труд:

1. Теоретичният базис артикулира успешно с възможностите за включване на детето в процеса на взимане на решения, подчертавайки позитивния принос както за вътрешния свят на детето, така и за образователната система, а и за общността като цяло, доказвайки го с добрите практики на Дюи, Нийл, Паркхърст и други. Всеки един от тези експерименти (за времето си) е бил лишен от устойчив холистичен подход, при който именно децата да имат възможност постепенно да бъдат ангажирани с адекватни отговорности (освен с права) в обществените системи, в които се реализира добрата практика. За да може по този начин да се постигне пряко въздействие върху планирането и развитието на конкретни задачи, услуги, дейности, програми, стратегии и прочее.

2. Теоретичният анализ по отношение участието на децата във вземането на решения подчертава, че:

- Промените относно визията за детското участие следват промените в развитието на човека и обществото, като развиват разбиранията за свободата, щастието, демокрацията и прочее основни човешки ценности;
- Участието на децата в процесите на взимане на решения може да се отнася едновременно, но и по отделно както до публични, така и до лични казуси;
- Признаването на детето като субект в процесите придава функции на инициативност, предприемчивост, иновативност, лична и социална отговорност – все ключови компетентности за всяка управленска система;
- Основна ценност в развитието на идеите за участието на децата е осъзнаването и осмислянето на ролята на младия човек като творец на собственото си развитие.

3. На основата на анализа на характеристиките на детското участие, концептуалната рамка, етиката и стандартите за реализацията му, както и възможните форми в практиката, се осветлява липсваща обща теоретична основа. Дори все по-популярната теория на поколенията бегло представя възрастовите бариери (между генерациите) като възможности за напредък. Но е възможно да бъдат изградени професионални скокове, изпреварващи детските нужди – за да може да се оптимизира разпиляването на ресурс и да се базира качествен напредък на развитието в управлението на образованието

4. На базата на качествения социално-политически и сравнителен анализ на национално и международно ниво, в това число и на правната рамка за детското участие става ясно, че:

- Като цяло държавите демонстрират осъзнаването на жизненоважното значение децата да участват във всички процеси на взимане на решения, които ги касаят;
- Зачитането на богатото разнообразие от практики и форми в различните държави може да бъде добра основа за международно обединение, установяване на съюз в многообразието и обществена подкрепа по вертикала на функционирането на детското участие в международния мир;
- Обединението и хармонизирането на различните форми на детското участие все още е нестандартно, нетипично и по-скоро рядкост – не само на регионално и национално ниво, но и на над-национално ниво;
- Институциите проявяват склонност пасивно да подминават мнението на децата и да продължават институционалната инерция, заради което е важно да се създадат систематични и устойчиви механизми и пространства за участие на децата на местно ниво;
- Съществени предизвикателства стоят пред участието на децата под 13 годишна възраст и тези в неравностойно положение;
- Всяко приложимо национално законодателство следва да бъде хармонизирано както в йерархичен план, така и по хоризонтални политики така, че да не изостава от международните стандарти;
- Националното законодателство трябва да бъде подпомагано с активни мерки, които да осигурят допълнителни гаранции за осъществяване на правото на децата да участват – в т.ч. с въвеждането на специализация на професионалисти (не само от педагогическия обхват);
- Осветлява се липсата на механизми за зачитане мнението на децата при изработване и прилагане на политиките за тях;
- Всяка образователна институция следва да прави опит за създаване на Модел за интегриране на младите хора в реализирането на процесите в качеството им на субекти, а не на обекти (ЮНЕСКО);
- Съществено е да се създадат условия на децата за принос в политическия дневен ред. Сериозен напредък може да бъде постигнат, ако се предостави възможност

самите деца да идентифицират редицата фактори, оформящи бариерите пред директното участие в дискусия по съответната тема;

- Овластяването на гражданското представителство в подкрепа на детското участие е трудно проследимо и несистемно.
- Включването на децата във вземането на решения и управлението на живота е с нарастващ приоритет за международните организации, начело с ООН. Но именно на база взискателния поглед в тази насока стана ясно, че позицията на ЕС не е достатъчно активна, усилията на АСЕФ не са достатъчно системни, Африканският съюз има само симптоматични прояви, а СоЕ има нужда от по-добре мотивирана мрежа от държави за успешното приложение на Инструмента за оценка на детското участие.

5. Представените данни от емпиричното изследване подчертават навремеността и категоричността на ангажимента в управлението на образованието по отношение на включването на децата в процесите на взимане на решения. Същевременно се осветлява едновременността, многоцветността, многопластовостта на преживяванията на децата сега, за да стане ясно, че са в контраст с голяма част от използваните комуникационни канали, поради което се създават условия за неефективност, ресурсоемкост и демотивация у участниците. Представените данни обосновават мениджърската основа за търсенето и намирането на ефективни решения за осигуряване на адекватна защита на интересите на децата в съвременната образователна и социална среда. Те също така подчертават, че:

- присъствието на дете не е участие на дете;
- слабо са познати възможностите и формите за участие и правото на децата гласът им да бъде чуто;
- съществуващите в практиката различни форми не специфицират ясни критерии за възможна взаимна обвързаност и/или синхронизация, следователно и минимизират възможностите за корелация;
- представителността на участниците може да бъде поставена под съмнение във всяка от съществуващите форми;
- връзките с институционалните процеси, в които децата могат да взимат участие, не са ясни;
- значителни усилия трябва да бъдат насочени към промоцията на участието, правната рамка и статута на участие на децата;

- съществуващите форми на детско участие не са разбирани еднозначно от въвличените пряко лица, нито от обкръжаващата действителност;
- ролята на местната власт и на ръководствата на отделните институции не е разпознаваема от децата;
- инертните реакции на институциите демотивират децата и ги карат да се отдръпват от правото на участие;
- институцията, която най-активно осигурява на децата и младежите информация е и трябва да бъде училището.
- Липсата на опит, практика и нагласи за взаимодействие и специфична комуникация с деца е видна като бяло петно в отговорите от проведеното емпирично изследване сред 1810 деца. Участието на децата във вземането на решения се осъществява като практика само в отделни училища; на системно равнище съществуват сериозни проблеми. Представените резултати показват различния поглед на децата и подчертават, че участието трябва да бъде реално, изпълнено със съдържание и зачитане от самите възрастни и институциите като цяло.
- Същевременно не се констатира липса на мотивация у отделни педагогически представители, поради което се допуска че са налице условия за позитивен подход и развитие на детското участие на училищно ниво.

6. Опитът за моделиране на детското участие помага да се обхване потенциала на педагогическата среда. Въведената структура дава възможност за високоефективно и продуктивно интегриране на оценка (от една страна) на наличната информация, ситуация и личен опит на въвличените лица с (от друга страна) идентифицирането на липсващи данни, необходими за въвеждането на конкретна форма на детско участие в дадена образователна институция. Самият опит за моделиране осветлява нуждата от допълнителни стимулиращи обстоятелства, каквито са освен ясните регламенти, и финансовите инструменти. За това и са представени конкретни предложения за създаването на Фонд за иновации за деца и за Наредба за критерии и стандарти за детско участие.

Взимайки предвид факта, че управлението на образованието е насочено към осигуряване на интегративен и интердисциплинарен подход, е научно вярно да се твърди, че участието на децата във вземането на решения е педагогическа иновация с твърди основи в теорията и управлението на образованието. И като такава, се свързва с основите на управлението, икономиката, финансите, образователния мениджмънт,

управлението на човешките ресурси, тенденциите в развитието на образователната политика и педагогическото консултиране на деца, учащи, учители и родители. Благодарение на така идентифицираната мрежа от области на знания, компетенции и способности, работата по участието на децата в процесите на взимане на решения има всички основания да е и да бъде предизвикателство и обстоятелство, удовлетворяващо високите обществени очаквания и нагласи по съвременен и оперативен начин с отговорен поглед и ангажимент към бъдещето.

6. ОСНОВНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

А: Научно-теоретически приноси:

1. Осъществен е за първи път, прецизен и цялостен анализ на участието на децата в процесите на взимане на решения
2. За първи път се въвежда класификация на формите за участие на деца в процесите на взимане на решения
3. На основата на задълбочен анализ на приоритетите в дейността на редица международни организации, в т.ч. Европейския Съюз, са изведени основните макрополитики по отношение включването на децата в процесите на взимане на решения

Б: Практико-приложни приноси

1. Конструиран е авторски модел за детското участие. Предложеният набор от структури, правила и процедури очертават обща рамка без да се ограничава възможността за уникалност и иновативност на всяка конкретна/нова форма.
2. Получените резултати и практически изводи имат ясно приложно значение по отношение създаване на регламент за критерии и стандарти за детско участие
3. Направени са конкретни предложения за промяна на правната рамка както на национално, така и на международно ниво по отношение на детското участие.

7. НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Кънева, О., Детето на XXI век и предизвикателствата пред професионалистите от XX век**, 2017, Университетско издателство “Паисий Хилендарски”;
2. **Цоков, Г., Янакиев, Ю., Кънева, О., Изследване на нагласите на училищното ръководство в България относно създаването на позитивна и безопасна училищна среда**, 2018, Университетско издателство “Паисий Хилендарски”;

3. **Цоков, Г., Янакиев, Ю., Кънева, О., Изследване на проявите на агресия и насилие сред учениците в България за създаване на позитивна и безопасна училищна среда, 2018, Университетско издателство “Паисий Хилендарски”;**
4. **Кънева, О., Участието на децата във взимането на решения, 2018, сп. “i-Продължаващо образование”;**
5. **Кънева, О., Влиянието на съвременните медии върху децата: състояние, проблеми и регулация, 2018, Сборник материали от Международната научно-практическа конференция „Децата и медиите“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“;**
6. **Kaneva, O., The agents of public change – policies of international organizations regarding the participation of children in decision-making process, 2018, Е-списание "Образование и развитие" ISSN 2603-3577 Брой 2, 07.2018 г.;**
7. **Кънева, О., Детето на XXI век и предизвикателствата пред професионалистите от XX век, 2019, второ допълнено издание, ISBN 978-954-463-215-1**

8. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящият дисертационен труд е изцяло авторски продукт и в разработването му не са ползвани неправомерно и в нарушение на авторските права чужди публикации.